

DOMAS KAUNAS

„AUSROS“ REDAKTORIUS, LEIDEJAS IR SPAUSTUVININKAS
JURGIS MIKŠAS
ISTORIOGRAFIJOS METMENYS

Nė vienas iš pirmosios aušrininkų gretos veikėjų nėra toks įdomus, netgi mįslingas ir taip užmirštas kaip Jurgis Mikšas. Jis priklausė ne tik Mažosios Lietuvos, bet ir viso lietuvių tautinio sąjūdžio pradininkams, lietuviškosios nepriklausomos spaudos kūrėjams. Devynioliktojo amžiaus devintajame dešimtmetyje jo vardas reiškė tiek pat, o kartais net daugiau negu J. Basanavičiaus, J. Šliūpo, A. Vištelio ar G. Sauerweino. Deja, šiandien šią iškilią asmenybę mažai žino net inteligentija. Jo gimtinės nelanko smalsūs žygeiviai ir lietuvių kultūros istorijos pėdsekiai, jie nematė ne tik jo tėviškės medžių, bet ir amžinojo poilsio vietos. „Aušros“ redaktoriaus ir spaustuvininko gyvenimo ir veiklos panorama paviršutiniškai atskleista ir mokslininkų tyrinėjimuose, o jų vertinimai nenuoseklūs, kartais net prieštaringi. Nėra galutinai susiformavusi ir J. Mikšo tyrinėjimo tradicija.

J. Mikšas, kaip ir kiti jo aplinkos visuomenės darbuotojai, sulaukė spaudos dėmesio dar nepasiekęs savo gyvenimo pusiaukelės. Tuo metu, be biografikai reikšmingų informacinių žinučių ir polemikos įkarštyje pasirodžiusių rašinių laikraščiuose, buvo mėginta į J. Mikšą ir į kitus jam artimus žmones pažvelgti giliau, geriau suvokti ir objektyviau įvertinti jų kilmę, pasaulėžiūros ištakas ir veiklos motyvus bei sąsajas. J. Mikšo biografines literatūros pradžia be didesnių išlygų galima vadinti straipsnį „Tautiškas krutumas Prūsų Lietuvoje“, 1886 m. paskelbtą Niujorke ėjusiam „Lietuviškajame balse“¹. Jo autorius, pasirašęs raide W., neatskleistas. Sprendžiant iš lietuvių sąjūdžio problemų ir asmenų gero pažinimo, buvo lyg ir tilžiškis, iš kalbos — Didžiosios Lietuvos atstovas. Išsamesnė „Aušros“ laikotarpio spaudos darbuotojų veiklos ir turimų duomenų analizė realiausiais autoriais leistų laikyti du asmenis: M. Davainį-Silvestraitį ir K. Voską. Ypač tikėtina pirmojo autorystė. Mat M. Davainis-Silvestraitis 1885 m. gruodžio mėnesį lankėsi Tilžėje, dalyvavo „Birutės“ draugijos susirinkime ir žvalgėsi J. Mikšo spaustuvėje. Joje svečias

¹ W. Tautiškas krutumas Prusu Lietuvoje // Lietuwiszskasis balsas (Niujorkas). 1886. Bal. 16. P. 52—53.— Parašas: *Tilžėje, 29.XI.85. W.*

praleido ne vieną valandą. Šio apsilankymo metu M. Davainis-Silvestraitis sukūrė proginį eilėrašį ir jį įrašė į J. Mikšo autografų albumą:

*Buvau asz Prusų Lietuvoje,
Ne maž tum pasistiprinau:
Kad mūsų kalba ponavoje —
Nors prieszinems neįtikau.*

*Macziau „Birutos“ surinkimą,
Macziau kur knygos mus' spaudin,
Macziau keip žmonis dirbti ima,
Keip kiti žmonis jems gadin.*

Taigi tokio artimo bendravimo metu poetui nebuvo sunku surinkti medžiagą ir būsimajam straipsniui. Mūsų hipotezė remia ir tai, kad M. Davainis-Silvestraitis ilgai bendradarbiavo J. Sliūpo redaguojamame „Lietuviškajame balse“. Savo siunčiamus straipsnius jis pasirašydavo *Wiewersio* slapyvarde arba kriptonimu *W.* Pavyzdžiui, šia raide paženklinta ir 1886 m. sausio 30 d. numerio publikacija apie svarbiausius Didžiosios Lietuvos įvykius. Ji baigiama J. Mikšui skirtuju eilėraščiu.

K. Voska buvo dar artimesnis J. Mikšo bičiulis. Abu jaunuoliai dalyvavo lietuvių sąjūdyje, sunkiais momentais palaikė vienas kitą, ilgai draugavo. K. Voska taip pat bendradarbiavo lietuviškojoje periodikoje. Jis Ragainės „Niamuno sarge“ paskelbė keletą eilėraščių, jų įteikė „Aušrai“, glaudas informacines žinutes siuntinėjo ir „Lietuviškajam balsui“. Vieną straipsnelį apie „Žiūrono“ laikraščio sustojimą ir lenkų mokyklų germanizavimo sustiprinimą jaunuolis netgi pasirašė pilna pavarde *Kr. Voska* (1886.XII.31. P. 189). Žodžiu, K. Voska taip pat buvo savas žmogus „Lietuviškojo balso“ redakcijoje.

Straipsnyje „Tautiškas krutumas Prūsų Lietuvoje“ pateikta tiksli 1879—1885 m. Mažosios Lietuvos lietuvių visuomeninio gyvenimo ir jo neabejotinai ryškiausių dviejų figūrų — V. Bruozio ir J. Mikšo — charakteristika. Duomenų faktografinis tikslumas neleidžia abejoti tuo, kad autorius buvo visų aprašytų įvykių liudytojas, o biografines detales gavo iš minimų asmenų lūpų. Siandien tyrinėtojams neįkainojamą vertę turi straipsnyje nurodyti J. Mikšo tėvų vardai (Kristupas, Elzė) ir net motinos mergautinė pavardė (Miklovaitytė), tikslūs mokymosi metai kaimo pradžios mokykloje ir Tilžės gimnazijoje, vaidmuo steigiant „Birutės“ draugiją, spaustuvės įrengimų pirkimas ir net jų kaina. Ypatingą dėmesį reikia atkreipti į autoriaus nurodytą J. Mikšo gimimo datą — 1861 m. kovo 18 d. Ji akivaizdžiai skiriasi nuo enciklopedine tapusios datos — 1862 m. (mėnuo ir diena sutampa). Kas tai? Korektūros klaida ar tikrovės faktas? Deja, abejonių nekeliančio atsakymo nėra. Vienintelis negin-

čijamas aušrininko gimimo metus liudijantis šaltinis — Saugų parapijos bažnytinės knygos — nesurastas. Jų nėra nei vokiečių genealogijos centre Leipcige, nei centriniam evangelikų bažnyčios archyve Berlyne². Zinoma, greičiausiai egzistuoja ir kitų J. Mikšo biografijos šaltinių (pvz., Tilžės gimnazijos archyvas, tarnybinės ir profesinės veiklos anketiniai dokumentai), tačiau juos irgi dar reikia surasti. Nežinomas straipsnio autorius W. taip pat nurodė J. Mikšo pasitraukimo iš „Aušros“ redakcijos priežastis (konfliktą su vokiškąja Ragainės administracija) ir tikslią slapstymosi Žemaitijoje bei Latvijoje trukmę (3 mėnesius). Dėl šių faktų vėliau aušrininkų istoriografai ilgai ginčijosi ir net šiandien įvairiopa juos tebeaiškina. „Aušros“ istoriografijon nepateko ir pats straipsnis. Tai, matyt, lėmė „Lietuviškojo balso“ retumas; štai kodėl J. Mikšo gyvenimo ir veiklos metmenis teko aiškintis kitais, kartais aplinkiniais ir toli gražu ne visai patikimais būdais.

J. Mikšo asmenybės svarbą ir problemišumą aušrininkų epochoje pirmą kartą ryškiau iškėlė „Aušros“ 20-metis. Šiai progai buvo skirtas didesnės apimties „Varpo“ 1903 m. 3-asis numeris, kuriame buvo išspausdinti memuarinio pobūdžio J. Basanavičiaus („Iš istorijos mūsų atsigailėliavimo“), J. Šliūpo („Minės apie mano prietikius prie „Auszros“), M. Jankaus („Šis tas apie „Auszros“ išleidimą ir platinimą“) bei kitų autorių straipsniai. Juose apstu istoriografinių duomenų ir vertinimų, pastangų rekonstruoti kelių dešimtmečių senumo įvykius. Visi autoriai J. Mikšui skyrė svarbų vaidmenį, tačiau šį asmenį stengėsi pavaizduoti vien kaip techninį „Aušros“ steigėjų sumanymo vykdytoją, bandė, tiesa, atsargiai ir vengdami užgauti asmenybės, paaiškinti J. Mikšo spaustuvės žlugimo aplinkybes. Tačiau visuose šiuose raši juose jau glūdėjo labai stiprus užtaisas — kanonizuotas, nors ir neprikišamai, aušrininko vardas, pareikštos atviros pretenzijos į lyderio aureolę (J. Basanavičius: „gro-matose, d. 7 sausio 1883 m. Vištaliui ir Mikšui rašytose, aš užmaniau įsteigt lietuvišką laikraštį Ragainėje po Mikšo priežiūra“), nutylėtas, nors galbūt nesąmoningai, lietuvių tautinio atgimimo sąjūdžio ir jo spaudos atsiradimo neišvengiamumas. Netrukus šis užtaisas sprogo ir išsiliejo ryškia J. Basanavičiaus ir M. Jankaus polemika dėl „Aušros“ žlugimo. Gaila, kad polemikos autoriai neperžengė savo pačių ambicijų, ir jų nesulaikė net gauta žinia apie ankstyvą J. Mikšo mirtį.

Audringa ir prieštaringų vertinimų kupina diskusija dėl J. Mikšo spaustuvės ir „Aušros“ žlugimo priežasčių, nuvilnijusi per Mažosios Lie-

² Šių eilučių autorius prieš keliolika metų, leidus dabar jau velioniu kunigui Jurgiui Gaveniui (1909—1981), apžiūrėjo Saugų evangelikų liuteronų zakristijoje sukrautas knygas ir archyvinius dokumentus. Tarp jų buvo tik viena, gana gerai išsilaikiusi ir kaligrafiška rašysena vokiškai užpildyta parapijiečių krikšto, vedybų ir mirties registracijos knyga, apimanti pirmuosius XX a. metus. Panašaus ankstesnio laikotarpio dokumento bažnyčioje nebuvo.

tuvos, Didžiosios Lietuvos nelegalią ir JAV lietuvių spaudą, nebuvo palanki platesniems J. Mikšo asmenybės ir veiklos vertinimams pačioje XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje, nors jau tada gerai suvoktas šio žmogaus išskirtinio vaidmens tautiniame sąjūdyje mastas. Apie tai akivaizdžiai byloja nekrologinių straipsnių dydis ir tonas. Pirmoji apie anks-tyvą J. Mikšo mirtį su giliu apgailestavimu pranešė Tilžės „Nauja lietuviška ceitunga“³, straipsnį iš jos tuoj persispausdino Klaipėdos „Lietuviška ceitunga“⁴ ir, gerokai suglaudęs tekstą, — Tilžėje leistas „Varpas“⁵. Šią publikaciją parengė būsimasis Mažosios Lietuvos lietuvių rašytojų ir filologų biografas A. Bruožis, neseniai dėl konflikto iš M. Jankaus spaustuvės pasitraukęs į Tilžę. J. Mikšo vardą jis jau žinojo, buvo gir-dėjęs abejones kėlusią Bitėnų spaustuvininko atsiliėpimų. Straipsnio au-torius rašė, kad J. Mikšas mirė Labguvoje gegužės 1 d., eidamas 42-uosius metus, tuo lyg ir pasakydamas, kad velionis turėjo gimti 1862 m. Laik-raštyje buvo ypač pabrėžtos aušrininko sėkmingos pastangos išsivaduoti iš vokiečių gniaužtų, jo produktyvi darbuotė nacionalinės kultūros ir politinio judėjimo baruose, spaudos, kaip švietimo priemonės, teisingas supratimas. A. Bruožis gerai suvokė J. Mikšo pavyzdžio svarbą savo skaitytojams, kuriuos tebeslėgė nemažtanti germanizacijos ir nutautėji-mo grėsmė. Jis taip pat pažymėjo velionio, kaip valdininko, neabejingumą tautiečių reikmėms (parengė juridinių dokumentų sudarymo vadovą) ir geruosius charakterio bruožus: „Prieš kiekvieną lietuvių jis, buvo mei-lingas ir kiekvienam ką norint užklausi, su roda neužtruko atsiliėpti“ Nekrologe yra įdomi užuomina, kad A. Bruožis asmeniškai J. Mikšo ne-buvo matęs, tačiau su juo susirašinėjo. Dėl to neatrodo atsitiktinis jo ragi imas J. Mikšą pažinėjusiems asmenims kuo skubiau užrašyti savo atsimi imus ir apie velionį išleisti biografinį veikalą. Gaila, šis sava-laikis ir taiklus pasiūlymas liko neįvykdytas, o biografinės knygos nesu-laukėme iki šiol.

Pagal to meto paprotį Mažosios Lietuvos lietuviškų kalendorių redak-toriai į savo leidinius dažnai dėdavo praėjusių metų viešojo gyvenimo kroniką — apžvalgą ir paminėdavo iškilesnių asmenybių netektis. J. Mik-šas neliko nepastebėtas. Jo mirtį plačiu, bet skubotu straipsniu „Jurgis Mikšas“ palydėjo M. Jankus⁶. Autoriaus nuomonė buvo gana subjektyvi. Su J. Mikšu susijusius įvykius ir žmonių poelgius jis dėstė sau palankia dvasia, teisindamasis nutylė skaudžius susidūrimus ir savo problemiską vaidmenį dėl „Aušros“ spaustuvės bankroto, kaltininkais laikydamas kaž-kokius „viliugingus prietelius“. Siame straipsnyje, nutoldamas nuo temos,

³ Bruožis A. Musu raštininkas Jurgis Mikšas†. // Nauja lietuviška ceitunga. 1903. Meij. 12. Nr. 38. P. 1.

⁴ Tas pat // Lietuviška ceitunga. 1903. Meij. 19. Nr. 40. P. 2.

⁵ Mūsų kronika // Varpas. 1903. Nr. 8. P. 199.

⁶ Jankus M. Jurgis Mikšas // Evangeliškos kalendros metui 1904 [...] Išleistos per Martyną Jankų, Bitėnuose. Bitėnai: M. Jankaus leid. ir sp., [1903]. P. 31—37, nuotr.

M. Jankus pateikė nors ir glaustą, bet išsamią „Aušros“ gyvavimo ir žlugimo versiją, kurią be didesnių dvejonų galima laikyti atkirčiu į jam labai nepalankų J. Basanavičiaus straipsnį „Iš „Aušros“ gyvenimo“, nuo 1903 m. vasaros su tąsa spausdinamą „Vienybėje lietuvininkų“ Bitėnų spaustuvininko rašytame straipsnyje J. Mikšas ir M. Jankus pristatomi kaip pagrindiniai žurnalo veikėjai. Jame atskleistas „Aušros“ redaktoriaus tautinio sąmonėjimo kelias, jo spaudos darbo gairės ir kliūtys. Viena iš jų autorius teisingai laikė lietuvių tarpusavio konfrontaciją, tačiau aiškiai prasilenkė su tiesa J. Basanavičių pavadindamas „Aušros“ nubengtoju“. M. Jankus pateikė nemažai vertingų J. Mikšo veiklos bruožų, iš pirmo žvilgsnio lyg ir abejonių nekeliančių biografijos detalių. Autorius galutinai įtvirtino naują savo bendradarbio gimimo datą — 1862 m. koovo 18 d. Esą J. Mikšas iki 1875 m. praleido gimtuosiuose Virkytuose, po to trejus metus mokėsi Tilžės gimnazijoje ir dėl nežinomų priežasčių ją metęs vėl apsigyveno pas tėvus, kurie tuo metu jau buvo įsikūrę Žibuose. Iš tikro ši chronologija neatitinka tikrovės. Akivaizdu, kad straipsnio autoriui buvo svarbiausia J. Mikšo mirties ir „Aušros“ 20-mečio proga paveikti aktualia tapusių atgimimo žadintojų temą ir sustabdyti J. Basanavičiaus karštingai varomą jo audringos kritikos kampaniją. Siekiant tokių tikslų, datų, faktų ir skaičių tikslumas autoriui nebuvo pirmos svarbos rūpestis. (Nemažai abejotinų ar gerai nepatikrintų dalykų pasitaikydavo ir kituose M. Jankaus rašiniuose). Nežiūrint šito, tą patį rudens straipsnio „Jurgis Mikšas“ santrauka buvo perspaudinta O. fon Mauderodės leidžiamame populiariausiame Mažosios Lietuvos kalendoriuje „Lietuviškos kalendros“⁷. Tiesa, matyt, redaktoriaus M. Kiošio pastangomis iš straipsnio buvo išbraukti poleminiai niuansai, ir jis virto enciklopedine biograma, prisidėjusia prie dar didesnio minėtų netikslumų skleidimo. Joje buvo pateikta vėl kitokia aušrininko gimimo data — 1862 m. gegužės 18 d. Kas tai — klaida ar klaidos patikslinimas? Atsakymo nerasta iki šiol. Abi publikacijos turėjo tą pačią iliustraciją — J. Mikšo nuotrauką. Taip pirmą kartą Mažojoje Lietuvoje buvo išspausdintas aušrininko portretas, kuris vėliau spaudos puslapiuose pasirodavo nuolat.

Pirmąją, kiek išsamesnę J. Mikšo gyvenimo ir visuomeninės kultūrinės veiklos apžvalgą, kurią su tam tikromis išlygomis galima pavadinti ir moksliniu tyrinėjimu, parašė A. Bruožis. Ji buvo įdėta žinomame biografiniame rinkinyje „Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai...“⁸ ir tuoj pat perspaudinta Tilžės laikraštyje „Rytojus“⁹. Stebėtina, tačiau autorius

⁷ Jurgis Mikšas // Lietuviškos kalendros ant metų 1904. Tilžė: O. fon Mauderodės leid. ir sp., 1904 [1903]. P. 105—106.

⁸ [Bruožis A.] Prabočių Anūkas. Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai. Tilžė, 1920. P. 88—90.

⁹ [Bruožis A.] B. Mikšas ir Voska // Rytojus (Tilžė). 1921. Spal. 28. Nr. 43(4). P. 65—67.

J. Mikšo gyvenimo panoramoje nerado nieko tikslintino — pažodžiui perteikė M. Jankaus žinias. Tačiau A. Bruožis panaudojo kur kas daugiau spaudos šaltinių (nors jų ir nenurodė), padedančių įvardyti esmingiausius aušrininko asmenybės bruožus ir nuopelnus atgimimo epochai. Apžvalgoje buvo pažymėtos J. Mikšo sąmonėjimo paskatos, „Aušros“ ir „Niamuno sargo“ redagavimas, poligrafinis ir leidybinis darbas, vaidmuo „Birutės“ draugijos veikloje, domėjimasis lietuvių reikalais net dirbant vokiečių valdžiai apmokamu valdininku. Autorius velionį aušrininką laikė sektinu pavyzdžiu visiems, norintiems išsigydyti „nuo suvokietinimo ligos“.

A. Bruožio pateiktas tekstas vėlesniems tyrinėtojams jau nebekėlė beveik jokių abejonių, ir svarbiausi jo teiginiai tapo tarytum kanoniniai. Jie spausdinami net šiandieninėse enciklopedijose ir „Aušros“ istoriografijų tyrinėjimuose. Pagal A. Bruožį buvo rašomi proginiai straipsniai nepriklausomai Lietuvos periodikai¹⁰, savotiškai Mažosios Lietuvos enciklopedijai — istorinės medžiagos rinkiniui „Kovos keliais“¹¹, kartkartėmis pamarginami naujais smulkiais netikslumais ir spėlionėmis. Rašydamas apie „Aušrą“, J. Mikšo, kaip ir kitų šio leidi io steigėjų, neapeidavo V. Biržiška¹². Tyrinėtojas pirmasis gerai suvokė „Aušros“ genezės problemą ir jos vietą lietuvių periodinės spaudos istoriografijoje, kruopščiai tyrė šaltinius, juos lygino, siekė objektyvumo. Tačiau J. Mikšui mokslininkas nebuvo palankus. Jis nepakankamai įvertino aušrininko vaidmenį steigiant leidinį, manė, kad jam trūko išsilavinimo, kūrybinių galių ir redaktoriaus sugebėjimų. Dėl šaltinių stokos V. Biržiška, kaip ir kiti autoriai, neišvengė klaidų. Jas šiek tiek bandė afitaisyti J. Sliūpas. Pavyzdžiui, jis patikslino V. Biržišką, kad J. Mikšas buvo baigęs šešias, o ne keturias gimnazijos klases¹³. J. Sliūpas labai rūpestingai sekė aušrininkų kulto kampaniją, palaikydamas ją nuolat skelbiamais atsiminimais apie savo ir artimų žmonių vaidmenį atgimimo epochoje. J. Mikšo atžvilgiu atsiminimų autorius buvo korektiškas ir objektyvus. Savo atsiminimus pavadinimu „Mano prietikių enciklopedija“ 1935 m. pradėjo rašyti ir M. Jankus. Jų fragmentai spaudoje pasirodė dar iki Antrojo pasaulinio karo, didesnis pluoštas — tik 1991 m.¹⁴ Emocinguose M. Jankaus

¹⁰ Stiklorius J. Keletas žymesnių iš Mažosios Lietuvos kilusių žmonių // Lietuvos aidas. 1934. Geg. 12. Nr. 107. P. 5.

¹¹ Jurgis Mikšas // Kovos keliais: Klaipėdos krašto prisijungimui prie Lietuvos 15-kos metų sukakčiai paminėti almanachas / Redaktorius—leidėjas J. Vanagaitis. Klaipėda, 1938. P. 69.

¹² Biržiška V. „Aušra“ 1883—1933 metais // Vasario 16-jį. K., 1933. P. 110—116; Biržiška V. Iš mūsų laikraščių praeities. K., 1933. P. 26—32.

¹³ Sliūpas J. Rinkiniai raštai / Sud. K. Doveika. V., 1977. P. 297, 533.

¹⁴ Jankus M. Mano prietikių enciklopedija / Parengė L. Dėnienė // Knogytyra. 1991. T. 17, sąs. 1. P. 81—110.

pasakojimuose J. Mikšo pavardė buvo minima itin dažnai. Stengdamasis kuo realistiškiau pavaizduoti „Aušros“ laikmetį ir svarbiausius jo personažus, atsiminimų autorius apibūdino J. Mikšo socialinę kilmę (iš pasiturinčiųjų), pateikė, mūsų manymu, tiesos neatitinkančią pašalinimo iš gimnazijos versiją (dėl patriotinio nusistatymo) ir spaustuvinininko profesijos pasirinkimo motyvus, siekdamas atsirevanuoti J. Basanavičiui, dar sykį pabrėžė J. Mikšo bei perdėtai sureikšmino savo vaidmenį. Kaip ir visada, M. Jankus nepajėgė įžvelgti skirtumo tarp tautinio atgimimo ideologų ir praktine veikla juos remiančių aktyvių arba tik eilinių sąjūdžio dalyvių.

Zenklus J. Mikšo vardas ir veikla XIX a. pabaigos lietuvių visuomeniniame politiniame gyvenime jam garantavo vietą visose lietuviškose enciklopedijose. Pirmąjį ir išsamiausią straipsnį, įdėtą bostoniškėn „Lietuvių enciklopedijon“, parašė lietuvių evangelikų bažnyčios istorikas K. Gudaitis¹⁵. Jis rėmėsi Mažosios Lietuvos autorių tradicija ir V. Biržiškos periodinės spaudos tyrinėjimais: sukonkretino ir patikslino J. Mikšo viešosios veiklos chronologiją, nurodė spaustuvės darbo trukmę, jos svarbiausią leidinį — laikraštį „Niamuno sargas“, kažkodėl neprisimindamas „Aušros“ ir knygų, apie kurias jau buvo žinoma iš to paties V. Biržiškos „Lietuvių bibliografijos“. J. Mikšui autorius skyrė Simkaus slapyvardį. Iš tikro šis aušrininkas spaudoje pasirašinėjo ir kitaip. Aiškinantis minėto slapyvardžio kilmę ir priklausomybę, taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad J. Mikšas Tilžėje turėjo artimą bičiulį Jurgį Simkų — vieną iš geriausių miesto siuvėjų ir dainininkų. Lituanistinėje „Mažojoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“¹⁶ ir visuotinėje „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“¹⁷ J. Mikšas pristatytas beveik žodis žodin sutampančiais kelių eilučių straipsneliais. Jų autorius J. Bulota išvengė tiems laikams privalomo ideologizavimo, nors aušrininkas ir pavadintas visuomenės veikėju. Apmaudi klaida buvo teiginys, kad J. Mikšo spaustuvė veikė Ragainėje. Ji greitai pasklido literatūroje ir tebekartojama iki šiol. Pavyzdžiui, ši klaida pateko į kapitalinę Z. Zinkevičiaus „Lietuvių kalbos istoriją“, kurioje buvo išspausdinta trumpa aušrininko biograma¹⁸. Paskutiniame keturtomės lituanistinės enciklopedijos leidime vietoje biogramos įdėtas straipsnis „Mikšo spaustuvė“¹⁹. Jame apibend-

¹⁵ Gudaitis K. Mikšas Jurgis // Lietuvių enciklopedija. T. 18. Bostonas, 1959. P. 446–447.

¹⁶ [Bulota J.] Mikšas Jurgis // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 2. V., 1968. P. 592.

¹⁷ [Bulota J.] Mikšas Jurgis // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 7. V., 1981. P. 490.

¹⁸ Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. T. 5: Bendrinės kalbos iškilimas. V., 1992. P. 25.

¹⁹ Kaunas D. Mikšo spaustuvė // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 3. V., 1987. P. 87.

rinti J. Mikšo spaudos darbo rezultatai: per vienus metus ji lietuvių kultūrai davė 2 periodinius leidinius ir 22 knygas, skirtas Mažajai ir Didžiajai Lietuvai. Straipsnyje pirmą kartą nurodyti ir visų svarbiausių J. Mikšo žmonės spaudinių pavadinimai.

Svarbus naujų publikacijų akstinas buvo „Aušros“ ir jos darbuotojų sukaktys. J. Mikšo 120-metį straipsniu „Aušros“ leidėjas ir redaktorius“ Klaipėdos laikraštyje pažymėjo muziejininkas V. Plečkaitis²⁰. Autorius siekė tik visuomenės švietimo tikslų, todėl pateikė ryškiai idealizuotą aušrininko asmenybės paveikslą ir nusakė išliekamąją vertę turinčių jo darbų metmenis. Straipsnio pobūdį diktavo leidinio paskirtis ir to meto ideologinė cenzūra. Nekeldami pretenzijų dėl medžiagos ir vertinimų naujumo stokos, V. Plečkaičiui galime papriekiaštai dėl akivaizdžių J. Mikšo biografijos iškraipymų: tiesos neatitinka teiginiai, kad aušrininko tėvai į Žibus persikėlė vos gimus sūnui, kad vaikystę praleido suvoiketėjusioje aplinkoje, kad spaustuvė žlugo dėl M. Jankaus konkurencijos (pastarasis spaustuvėlę įsigijo Ragainėje tik 1889 m.), kad savo paskutinius gyvenimo metus praleido varge.

„Aušros“ šimtmetis 1983 m. pažymėtas neįprastoje aplinkoje. Tuometinės valdžios viršūnės vis dėlto jau nesiryžo visiškai ignoruoti tautinio atgimimo pranašo garbingos sukakties. Svarbiausias įvykis buvo Vilniaus universitete palyginti negausioje auditorijoje vykusį mokslinę konferenciją ir tik 1988 m. atskira knyga paskelbti jos pranešimai. Rinkinyje ryškūs dogmatinės, marksistinės vadinamos sustabarėjusios ideologijos saugotojų ir nacionalinio sąjūdžio bei tautinio apsisprendimo reikšmę įteisinti siekusių jų oponentų nuomonių susikirtimai, nors tiek viena, tiek kita pusė kaip niekad gausiai citavo Marksą ir Leniną. Spausdintoje konferencijos medžiagoje plačiausiai gvildentas tik vienas — „Aušros“ vaidmens lietuvių tautiniame ir visuomeniniame politiniame sąjūdyje — klausimas. Turbūt dėl šios priežasties nėra atskiro J. Mikšui skirto pranešimo. Tiesa, konferencijos medžiagoje jo pavardė buvo minima labai dažnai, ir tai padeda susidaryti „Aušros“ redaktoriaus veiklos ir viso lietuvių tautinio atgimimo proceso integralumo įvaizdį. „Aušros“ sukaktis paskatino ir kitų publikacijų pasirodymą. Iš jų mums pačios svarbiausios buvo paskelbtos žurnalistų sąjungos metininke „Žurnalistika — 83“. J. Bulotos straipsnis „Redaktorius ir leidėjas Jurgis Mikšas“²¹ — pirmasis mokslinis ir kritinis problemos tyrinėjimas. Jos istoriografijoje tai etapinis darbas. Autorius nesitenkino tradiciniu aušrininko

²⁰ Plečkaitis V. „Aušros“ leidėjas ir redaktorius // Tarybinė Klaipėda. 1982. Geg. 22. P. 5.

²¹ Bulota J. Redaktorius ir leidėjas Jurgis Mikšas // Žurnalistika — 83. V., 1986. P. 109—115.

portreto komponavimu, nors jam ir suteikta daug reikšmės. Straipsnyje, vadovaujantis žurnalistikos ir istoriniu lyginamuoju metodu, atskleistas J. Mikšo įnašas į žurnalo leidimo darbą, redakcinio darbo principai, pirmą kartą išanalizuotos visos redaktoriaus publikacijos ir padaryta išvada, kad jų autorius siekė vieno tikslo: suaktualinti lietuvių visuomeninį politinį judėjimą, atsikratyti baudžiavinės epochos moraliuo balasto, apčiuopti abiejų tautos dalių sąlyčio taškus. J. Bulota pirmasis pabandė apibendrinti J. Mikšo poligrafinės veiklos rezultatus, nors iš leidinių stabtelėjo tik ties „Niamuno sargu“. Atrodo, kalbėdamas šiuo klausimu, straipsnio autorius nevisiškai atspėjo tikrąjį spaustuvės savininko ketinimą — „Niamuno sargas“ turėjo tapti Mažosios Lietuvos „Aušra“! Biografijai skirtoje darbo dalyje J. Bulota stengėsi rasti kompromisą tarp tradicinių, M. Jankumi besiremiančių faktografinių nuostatų ir V. Plečkaitičio skubotai pasiūlytų korektyvų. Bandymas laikytinas nepavykusiu. Nepaisant šių pastabų, J. Bulotos straipsnis „Aušros“ istoriografijoje yra vienas iš svarbesnių.

Antrasis „Žurnalistikos — 83“ tome įdėtas dviejų autorių R. Vėbros ir I. Ledo darbas buvo skirtas „Aušrai“²². Jis parašytas enciklopediui principu: vengiant poleminių klausimų, nepatikrintų versijų ir šaltinių, nuosekliai, daugiausia konstatavimo būdu aptariamas leidinio pobūdis (žurnalas), iniciatoriai, redaktorių sudėtis, numerių struktūra ir turinys, platinimo būdai ir žlugimo priežastys. Autoriai aiškiai vengė bet kokių subjektyvumo. Straipsnyje J. Mikšas pristatytas kaip vienas iš keturių „Aušros“ leidimo pradininkų ir redaktorių. Jo veiklą R. Vėbra ir I. Ledas vertino teigiamai, daugelį poelgių, taip pat ir finansinį bankrotą aiškindami J. Mikšo asmeninėmis savybėmis ir išorinių veiksnių, visiškai nepriklaususių nuo žurnalo leidėjų, poveikio neišvengiamumu. Straipsnio paskirti autoriams neleido J. Mikšo išskirti iš kitų aušrininkų, detaliuotai asmenybės bruožus ar giliau analizuoti veiklos motyvus. Dėl to darbe beveik nėra ir diskutuotinių dalykų. Iš tikro, remiantis naujesniais šaltiniais, būtų galima teigti, kad „Aušros“ rėmėjų pinigais buvo ir daugiau (J. Mikšo sesuo), kad J. Mikšas iš Didžiosios Lietuvos grįžo be J. Sliūpo iniciatyvos ir t. t.

„Aušros“ šimtmetį reikšmingai įprasmino Amerikos lietuviai, dviejuose „Lietuvių tautos praeities“ tomuose fotografiniu būdu perspausdinę visą žurnalo komplektą ir išsamiai jį pakomentavę. Perspaudo pabaigoje buvo įdėtas monografinis J. Dainausko straipsnis „Auszra“ ir jos gadinė“²³, siekęs pateikti visą, pradedant net spaudos draudimu, tautinio at-

²² Vėbra R., Ledas I. Profesinės lietuvių žurnalistikos pradžia: „Aušros“ pasirodymo 100-osioms metinėms // Ten pat. V., 1986. P. 100—109.

²³ Dainauskas J. „Auszra“ ir jos gadinė // Lietuvių tautos praeitis. T. 7: [Auszra]. Chicago, 1983. P. 647—741.

gimimo ir „Aušros“ vaidmens jame panoramą. Autorius J. Mikšo asmenybę ir įnašą į žurnalo leidimą vertino palankiai, santykius su kitais spaudos darbuotojais — objektyviai. Straipsnyje nuosekliai atskleista J. Mikšo veikla rengiant „Aušrą“ spaudai, lėšų šaltiniai (tiesa, nurodyti ne visi), platinimo organizacija, įdėtas nedidelis skyrelis „Mikšo spaustuvė“, kuriame poligrafijos įmonės likimas daugiausia siejamas su „Aušra“ Iš tikro J. Mikšo spaustuvė žlugo dėl kelių glaudžiai susipynusių priežasčių. J. Dainauskas, kruopščiai ištyrinėjęs „Aušros“ kompleksus ir literatūrą, parengė leidinio redaktorių ir bendradarbių biobibliografiją. J. Mikšui jis skyrė 30 rašinių, pasirašytų *M.*, *X.* ir slapyvardėmis *Parplis* bei *Parplys*. „Aušros“ redaktoriaus ir spaustuvininko biograma, nors ir praplėsta gausesnė medžiaga, iš esmės nebuvo nutolusi nuo M. Jankaus ir A. Bruožio versijos. Tikrovės neatitinka jokiais šaltiniais neparemtas J. Dainausko teiginys, kad J. Mikšas 1883 m. pabėgo į Zemaitiją dėl nepasisekusių vedybų ir kad atgal jį parsikvietė J. Sliūpas. Mūsų žiniomis, buvo kitaip. J. Dainausko straipsnis, nors ir vertintinas teigiamai, J. Mikšo istoriografijos nepraturtino nei naujais duomenimis, nei kitokiais vertinimais. Pagrindinė priežastis buvo originalių šaltinių stoka ir perdėtas pasikliovimas pirmtakais.

Mūsų straipsnyje pateikta literatūros apžvalga greičiausiai nėra išsami. Nesurankioti mažesni, epizodiniai straipsniai, išbarstyti išeivių periodiniuose leidiniuose. Tačiau ir šioje apžvalgoje aptartoji medžiaga apie J. Mikšą yra gana iškalbinga. Ji leidžia daryti kai kuriuos apibendrinimus ir siūlyti tolesnio tyrimo orientyrus. Kaip įsitikinome, toliausiai pasistūmėta nustatant J. Mikšo vaidmenį „Aušros“ leidimo istorijoje. Istoriografijoje jau susikristalizavo beveik vienoda nuomonė apie jauno aušrininko kelius į žurnalo redakciją, palyginti išsami apibūdinti žurnalistinio darbo motyvai ir metodai, išanalizuotos J. Mikšo poligrafinės įmonės ir leidinio žlugimo priežastys. Problemiškas yra J. Mikšo asmenybės klausimas. Dėl biografinių duomenų stokos beveik nenagrinėta jo gimtoji aplinka ir jaunystės laikotarpis, turėję bene lemiamą įtaką svarbiausiam aušrininko gyvenimo pasirinkimui. Iki šiol neištirta J. Mikšo veikla po 1886 m. Iš viso sistemingi biografiniai jo tyrinėjimai dar nepradėti, o kai kurie, net nuolat kartojami elementarūs teiginiai nepatikrinti ir nesukonkretinti. Iš esmės netyrinėtas knygotyrai pats svarbiausias klausimas — J. Mikšo spaustuvė. Niekas detaliau neišanalizavo jos atsiradimo aplinkybių, techninės įrangos, joje dirbusiųjų sudėties, nepateikė poligrafinės produkcijos tipologinės, teminės ir kiekybinės charakteristikos, neaptarė leidinių platinimo būdų. Susiklosčiusi padėtis savaime skatina tolesnio tyrinėjimo eigą ir nurodo kryptis. Toks darbas pirmiausia turėtų būti skiriamas J. Mikšo biografikos duomenims tikslinti ir Tilžėje veikusiai jo spaustuvei nuodugniau išanalizuoti. Kol nevēlu,

taip pat reikėtų tinkamai įamžinti bent svarbiausias su aušrininko asmenybe susijusias vietas tiek Lietuvos, tiek dabartinės Karaliaučiaus srities teritorijoje.

Vilniaus universiteto
Knygotyros katedra

Įteikta 1993 m. gruodžio mėn.

VERLEGER, BUCHDRUCKER UND REDAKTEUR DER „AUŠRA“ JURGIS MIKŠAS
(FORSCHUNGSPROBLEME)

Zusammenfassung

Jurgis Mikšas (1862—1903) war eine herausragende Persönlichkeit der litauischen nationalen Bewegung in Ostpreußen. Er war der Begründer der unabhängigen periodischen Presse und der Gründer der ersten litauischen Druckerei in Tilsit. Besonders aktiv wirkte er 1885 und 1886. Über sein Leben und Wirken gibt es viele Publikationen von Journalisten und Wissenschaftlern, mit allerdings einander mitunter widersprechenden Bewertungen seiner Verdienste. Von den mehr als 20 historiographischen Arbeiten über Jurgis Mikšas behandeln die meisten seine Rolle bei der Herausgabe der ersten für Großlitauen bestimmten Zeitschrift „Aušra“ (dt. „Morgenröte“), die in der Zeit der nationalen Wiedergeburt 1883—1886 in Tilsit erschien. Während sich über Jurgis Mikšas als Redakteur eine beinahe einheitliche Meinung herauskristallisiert hat, seine Methoden der journalistischen Arbeit ausführlich behandelt und einige Gründe für den Bankrott seiner Druckerei im Sommer 1886 geklärt worden sind, ist über die Persönlichkeit von Jurgis Mikšas und seinen Lebenslauf wenig bekannt. Seine Jugendjahre, seine Zeit im Tilsiter Gymnasium, sein häusliches Milieu und dessen Einfluß auf seinen Charakter wurden wenig behandelt. Auch fehlen bis jetzt Forschungsarbeiten über das Wirken von Jurgis Mikšas nach 1886.

Es wäre daher eine interessante und wichtige Aufgabe für litauische Bücherfreunde, aber auch für Journalismushistoriker und Kommunikationswissenschaftler, die Biographie des Redakteurs der „Aušra“ zu rekonstruieren und die Verdienste seiner Druckerei und ihrer Ausgaben wissenschaftlich zu analysieren.